

Qumru SƏHRİYAR
AMEA Folklor İnstitutu
“Dədə Qorqud” şöbəsinin elmi işçi
e-mail: nevayi-qumru@rambler.ru

EDİGEYİN TARİXİ ŞƏXSİYYƏTİ

Açar sözlər: Vorskla döyüşü, Vitovt, Toxtamış, Edigei, dastan, qəhrəman

HISTORIC IDENTITY EDIGEY

Summary

While talking about the historical figure as the protagonist of a saga that Edigei not be ignored. Its occurrence is very important to look at the path of war. Therefore it is very important to mention participation in the Battle of Vorskla Edigei.

Vorskla Battle of the biggest and most bloody war in Eastern Europe in the XIV century. On one side of the Battle of the Vorskla in 1399 in Lithuania, Prince Vitovt and Tokhtamish standing on the other side there was Timur Gutlu and Edigei. It is good to know the result of the tactics of military combat Edigei Tatars Vorskla won the battle.

Vorskla historical significance of the war in the article, Edigei place and role in this historic event, its historical background, the identity of an epic hero – the hero of the saga will talk about the transformation.

Key words: Vitovt, Tokhtamish, Edigei, saga, hero

ИСТОРИЧЕСКАЯ ЛИЧНОСТЬ ЭДИГЕЯ

Резюме

Повествуя об Эдигее, как о герое одного дастана, невозможно не заметить его как историческую личность. Особенно важно проследить пройденный им боевой путь. Поэтому особенно важно повествовать об участии Эдигея в битве при Ворскле.

Ворсклая битва является самой масштабной и самой кровавой в Восточной Европе XIV века. В произошедшей в 1399 году Ворсклой битве с одной стороны стояли Литовский князь Витовт и Тохтамыш, с другой Теймур Гутлу и Эдигей. Именно благодаря хорошему знанию Эдигеем тактики ведения боя татары смогли одержать победу в битве при Ворскле.

В статье повествуется об исторической значимости Ворсклой битвы, об месте и роли Эдигея в этом историческом событии, об выводе его из амплуа исторической личности и превращении в эпического героя – героя дастана.

Ключевые слова: Ворсклая битва, Витовт, Тохтамыш, Эдигей, эпос, герой

Hər xalqın tarixini öyrənərkən mütləq o xalqa məxsus qədim folklor nümunələrinə, etnoqrafik ənənələrə də müraciət etmək vacibdir. “Millətin aynası” adlandırılan “Edigei” dastanı bütün dünyaya nümunə ola biləcək bir türk tarixinin əvəzsiz mənbəyidir. Əvvəla ona görə ki, mənbələr Edigeinin tarixi şəxsiyyət olmasını təsdiq edir. İkincisi də dastanda bir türk əsalətli qəhrəmanın şərəfli ömür yolu əks olunub.

Sənədlər göstərir ki, Edigei 1352-cü ildə anadan olmuşdur. Məşhur ərəb tarixçisi İbn Ərəbşah (1389-1450) onun haqqında məlumat verərkən yazır ki, o, “qarabuğdayı, bəstəboy, möhkəm bədən quruluşuna sahib, cəsur, bədheybət gö-

rünüslü, ağıllı, comərd, xoş təbəssümlü, fərasətli, alimləri və savadlı insanları sevən” (Тизенгаузен, т. I., 1884: 473-474) biri idi. Edigey 1377-1378-ci illərdə Toxtamış xanın Göy Ordanın başına keçməsinə yardım etmişdir. 1391-ci ildə isə o, Toxtamış xana qarşı həyata keçirilən uğursuz sui-qəsdən sonra Əmir Teymurun tərəfinə keçmiş və ona qarşı vuruşmuşdur.

Edigey XIV əsrdə Yaik və Emba çayları arasında Noqay Ordası, Manqıt yurdu qurmuşdur. O, Qızıl Ordanın Birliyini quraraq Şadibəyi¹ və Teymur Qutlunun oğlu Bulat Sultanı öz hakimiyyəti altında birləşdirmişdir. 1397-ci ildə Toxtamışa qarşı yenidən baş verən döyüşlər zamanı onun ordusunu Krimdən çıxarmışdır. Edigey 1399-cu ildə Litva şahzadəsi Vitov və Toxtamış xanın birləşmiş ordusunu Vorskı döyüşü zamanı məğlub edərək Qızıl Orda əmiri olmuş və onun Qızıl Ordanın birliyi uğrunda apardığı mübarizələr və digər döyüşləri “Edigey” dastanının əsas süjetini təşkil etmişdir. Bu bərdə bir qədər sonra ətraflı məlumat verəcəyik. İndi isə qeyd edək ki, Edigey 1408-ci ildə Moskvaya yürüş etmiş, şəhərləri dağıtmış və oradan xərac almağa başlamışdır. V.M.Jirmunski yazır ki, “rus əlyazmaları (Novqorod, Pskov, Rostov və Arxangel, xüsusilə də Nikonov küliyyatı) Toxtamış və Edigeyin Moskvaya yürüşündən, Vorskı döyüşündən, az da olsa, Qızıl Ordanın daxili siyasətindən (Mamay, Toxtamış və Edigeyin mübarizəsi) ətraflı bəhs edirlər” (Жирмунский, 1962: 362).

Hələ Edigeyin sağlığında islam tarixçiləri onun siyasi mövqeyini və əldə etdiyi uğurları çox yüksək qiymətləndirirdilər. Edigeyin şəxsi keyfiyyətləri, hərbi uğurları, bir hökmdar kimi nüfuzu, ölkədə sabitliyin və birliyin qorunub saxlanılması uğrunda verdiyi mübarizələr zaman ötdükcə dillərə düşmüş, onun haqqında bir çox əfsanələrin yaranmasına səbəb olmuşdur. Elə bu da “Edigey” dastanının onun sağlığında yaranmasının bir təsadüf olmadığını sübut edir. İslam tarixçiləri də öz əsərlərində bu əfsanələrdən bir neçəsinin adını çəkir, məsələn, “Edigeyin atası haqqında əfsanə”². Şəmsəddin əz-Zəhəvi (1347-?) “onun haqqında uzun-uzadı hekayələrin söyləndiyi”ni (Тизенгаузен, т. I., 1884: 553-554) qeyd edir. İbn Ərəbşah isə Edigey haqqında o dövrdə həqiqətə uyğun olmayan – Edigeyi mənfi obraz kimi qələmə verən hekayələr, rəvayətlər uydurulduğunu yazır. Qeyd edək ki, Əmir Teymura qarşı sərt mövqedə olan İbn Ərəbşahın Edigeyə xüsusi rəğbəti vardı. Əbəs deyil ki, məhz Ərəbşahın verdiyi məlumatlar sayəsində bu gün Edigeyin şəxsiyyətini müəyyən edə bilirik.

Ümumiyyətlə, bütün islam tarixçiləri arasında Edigey haqqında ən geniş məlumatı İbn Ərəbşah vermişdir. Onun əsərlərində Edigeyin şəxsiyyəti, dünyagörüşü, kəşməkəşli ömür yolu ən xırda ayrıntılara qədər əks olunmuşdur. Edi-

¹ Şadibəy xan – Teymur Qutlunun qardaşı idi. Edigey tərəfindən taxta gətirilmişdi. Edigey Toxtamışı öldürməyə gedərkən hakimiyyəti ələ keçirdi, lakin Edigey geri döndükdən sonra onu taxtdan saldı. Bundan sonra Şadibəy xan Şirvanşah İbrahimdən yardım istəmək üçün Dərbəndə sığındı və ömrünün sonuna qədər özünü həqiqi hökmdar saydı.

² Əfsanə ilə bağlı ətraflı məlumat üçün bax: Бартольд В.В. Отец Едигея. Известия Таврического общества истории, археологии, этнографии 58, Симферополь, 1927.

geyin şəxsiyyətindən bəhs edərkən o yazır ki, Edigei “dindarlarla və dərvişlərlə ünsiyyət qurur, onlarla mülayim rəftar edir, zarafatlaşır, oruc tutur, gecə yarısı dua etmək üçün durur, səriətə riayət edir, Quranı, sünnəni və müdriklərin sözlərini Allahla öz arasında vasitəçi yaradırdı” (Тизенгаузен, т. I, 1884: 473-474). Edigeinin 1419-cu ildə vətəndaş müharibələrinin birində öldürüldüyü güman edilir. Mənbələrin verdiyi məlumata görə, “onun ən azı 20 oğlu var idi. Onlardan ən məşhurları Mənsur (ölüm tarixi 1427), Nurəddin (ölüm tarixi 1440), Qazi (ölüm tarixi 1428), Naurus, Key Kavad, Sultan Mahmud və Mübarək”dir (Трепалов, 2002: 90). Ümumiyyətlə, Q.N.Potanın onun haqqında “bir dastan qəhrəmanı olan Edigei tarixi şəxsiyyətdir” (Потанин, т. IV, 1966: 373) deyirdi. Göründüyü kimi, Edigei bir tarixi şəxsiyyət kimi şərəfli, bir o qədər də kəşməkəşli ömür yolu keçmişdir.

İndi isə Vorskli döyüşü haqqında qısa arayış verməyə ehtiyac duyuruq. Ukrayna tarixçiləri bu döyüşdən bəhs edərkən yazırlar ki, Vorskli döyüşü Litva və rus knyazlarının utandırıcı məğlubiyəti ilə nəticələndiyi üçün heç bir Litva və rus tarixi mənbələrində, orta və ali məktəblərin dərs vəsaitlərində yer almır. Buna baxmayaraq, bu böyük və qanlı döyüşü gözdə tutmaq mümkün deyil. Bu döyüş haqqında ətraflı məlumata İpatiyev (Ипатиевский летопись, т. 2, 1845) və Nikonov (Летописный сборник именуемый Патриаршею или Никоновскою летописью, т.10, 1885) salnamələrində rast gəlinir. Nikonov salnaməsində “1399-cu ilin 12 avqustunda sakit Ukrayna çayı Vorskli ətrafında gedən qanlı döyüşlər”dən ən incə ayrıntılarına qədər bəhs edilmişdir. Hər iki salnamənin verdiyi məlumata görə, bu döyüşün iştirakçıları (qoşunların və döyüşçülərin sayı) haqqında heç bir dəqiq məlumat yoxdur, amma biz yalnız onu deyə bilərik ki, bu, Şərqi Avropada XIV əsrin ən irimiqyaslı və ən qanlı döyüşüdür.

Böyük Litva knyazlığına daxil olan kiçik Kiyev şəhərinin əhalisi yeni-yeni tatar-monqol istilalarından özünə gəlməyə başlamışkən 1399-cu ilin yaz aylarından şəhərin taleyi yenidən dəyişmişdir. May ayından başlayaraq “Kiyevdə slavyan, Litva, alman, polyak, macar, belorus, rus qoşunları toplaşmağa başladı. Bu qoşunların başında A.O.Poltski, D.O.Bryanski, İ.B.Kiyevski, Q.S.Smolenski, D.D.Ostrojski kimi knyaz və sərkədələr dururdu. Onlara isə Litva knyazı Vitovt (1350-1430) rəhbərlik edirdi” (Измайлов, 03.1994).

Vitovt çox çətin və kəşməkəşli yollarla Litva knyazlığına qədər gəlib çatmışdır. Polşa kralı olan əmisi oğlu Yaqaylonun əsiri olan Vitovt 1392-ci ildə qadın paltarları geyinərək oradan qaçdıqdan sonra Litvaya sığındı, orada özünə tərəfdarlar toplayaraq hakimiyyətə gəldi. Bu zaman bir çox güclü Litva şahzadələri də açıq şəkildə onun tərəfini tutdular. Vitovtun gücü o qədər artmışdı ki, artıq Polşa ilə hesablaşmır, öz hakimiyyəti altında olan torpaqların sərhədlərini genişləndirməyə cəhd göstərirdi. O, əsir olana qədər Polşada Moskva knyazı I Vasilini qızı Sofiya ilə evlənməyə məcbur etmişdi ki, gələcəkdə Moskva knyazlığına da təzyiq göstərə bilsin. 1395-ci ildə də Vitovt bu müttəfiqlərə arxalanaraq Vorskli döyüşünə girdi.

Digər tərəfdən də Toxtamış xan 1395-ci ildə Vitovtla razılığa gələrək böyük Litva knyazlığının sərhədlərini genişləndirməkdə ona yardım edəcəyinə, Vitovt da, öz növbəsində, Toxtamış xanı (hakimiyyət illəri 1380-1395) yenidən 1380-ci ildə sahib olduğu torpaqların hakimi edəcəyinə söz verdi. Əslində bu saziş çox uğurlu olsa da, həyata keçirilməsi çox çətin bir iş idi. Qeyd edək ki, Toxtamış Mamay xanın Kulikovo döyüşündə¹ məğlub olmasından istifadə edərək özünü xan elan etdi və Ağ Orda ilə Qızıl Ordanı birləşdirdi. 1382-ci ildə Moskvanı yandıran Toxtamış rusların güclənməsinin qarşısını aldı. Özü isə Balxaş gölündən Litvaya qədər uzanan dövlətin hakimi oldu.

Əslində Toxtamış xanın bu sazişdə yalnız öz maraqları vardı. Bu döyüşlə o, taxt-tacını yenidən geri qazanmağa cəhd göstərirdi. Toxtamış xan 1395-ci ildə Teymurun və Edigeyin qoşunları tərəfindən Terek çayı sahillərində uğradığı məğlubiyətdən sonra Saraydakı taxt-tacından məhrum oldu və Vitovtun yanına qaçdı. Bundan sonra hakimiyyətini geri qaytarmaq üçün var gücü ilə mübarizə apardı (1406-cı ildə isə Edigey Toxtamış xanı öldürmüşdür). Edigey onun yenidən hakimiyyətə gəlməsinin qarşısını almaq üçün Vitovtdan Toxtamış xanı geri verməsini tələb etdi. O da bu tələbə məhəl qoymadı, çünki Toxtamışla birləşərək Litvanın sərhədlərini genişləndirmə təklifi Vitovta çox cazib gəlmişdi. Əslində elə bu da böyük hərbi münaqişənin başlanmasına səbəb olmuşdu, amma Vitovt “tatarların torpağına gedək, Teymur Qutluya qalib gələk, onun hakimiyyətini ələ alağ, vər-dövlətini və şan-şöhrətini bölüşdürək, onun Ordadakı səltənətinə Toxtamış xanı təyin edək. Azov, Krım, Astara-xan, Zayaitsk Ordası, Primori, hər yer bizim və səltənətimizin olacaq” (Греков, Якубовский, 1950) – deyərək xam xəyallar qururdu.

Vitovt bu döyüşə ciddi hazırlaşmışdı. Rəqəmlər çox dəqiq olmasa da, mənbələrin verdiyi məlumatlara görə, Vitovt “əlli min slavyan Litva şahzadə və knyazı, ümumilikdə yüz min nəfərdən ibarət ordu və yüzlərlə ağır silahlı texnika”² ilə döyüşə atıldı. O illərdə Avropada yeni-yeni yayılan artilleriya silahlarının daş toplardan atəş açmasına baxmayaraq, çox təsirli idi.

1399-cu ildə baş vermiş Vorskli döyüşünün bir tərəfində Vitovtla Toxtamış dururdusa, digər tərəfində də Teymur Qutlu və Edigey var idi. Məhz Edigeyin hərbi döyüş taktikasını yaxşı bilməsi nəticəsində tatarlar Vorskli döyüşündə qalib gəldilər. Hadisələrin artan xətlə inkişafı onu göstərir ki, bu döyüşdə yeganə qalib şəxs elə Edigeyin özüdür. Bu bərədə bir qədər sonra danışacağıq.

8 avqust 1399-cu ildə birləşmiş qüvvələrin ordusu (Vitovt – Toxtamış) Vorskli çayının sahillərində Teymur Qutlu və Edigeyin qoşunları ilə qarşılaşdı. Vitovt görəndə ki, tatar qoşunlarındakı döyüşçülərin sayı onun qoşunlarının

¹ I Dimitri Donskoyun komandanlığı altında olan ruslarla Qızıl Orda xanı Mamay xan arasında 8 sentyabr 1380-ci ildə Don, Npnyadva və Krasivaya Meça çayları arasındakı Kulikovo çölündə (hal-hazırda Tula vilayətinin Kimovski və Kurkinski rayonları) baş vermiş döyüş. Ətraflı məlumat üçün bax: L.Podhorodecki. Kulikovo Pole 1380, Warszawa 2008, s. 106

² <http://oko-planet.su/history/historydiscussions/107106-o-bitve-na-vorskle-1399-v-kontekste-numizmatiki-poltavschiny.html>

sayından ən azı on dəfələrlə azdı, o, öz qalibiyyətinə tam əmin olaraq Teymur Qutludan qeydsiz-şərtsiz təslim olmağı tələb etdi. Teymur Qutlu da, öz növbəsində, döyüşə can atmır, Toxtamışın onlara verilməsini tələb edir, danışıqları uzadırdı ki, Edigey də öz qoşunları ilə Qaradəniz çöllərindən ona qoşulsun. Beləliklə, Edigey də bu danışıqlara qoşuldu.

XIV əsrin etiket qaydalarına əsasən tabe olduqlarını isbat etmək üçün Teymur Qutludan yaşca böyük olan Vitovt öz şəklini Qızıl Ordanın pullarının üzərində həkk olunmasını tələb etdi. Bundan başqa, Vitovt öz qələbəsinə tam əmin olduğu üçün özünü Böyük Litva knyazı elan edərək Teymur Qutludan xərac verməsini tələb etdi. Bu danışıqlar əsnasında Teymur Qutlunun yardımına yetişən Edigey isə ona: “sən bizim qanuni xanımız Teymur Qutludan böyük ola bilərsən, amma məndən kiçiksən və əgər böyük-kiçikliyə görə mühakimə edirsənsə, onda sən mənim möhürümlə pul buraxmalısan”¹ – deyir.

Qeyd edək ki, Edigeyin Vitovtdan ən başlıca tələblərindən biri Qızıl Orda pulunun Litva ərazisində işləməsi idi ki, bu da 1350-1360-cı illərdə litvalılar tərəfindən zəbt edilmiş torpaqların Qızıl Ordanın müstəmləkəsinə çevrilməsi demək idi. Bundan qəzəblənən Vitovt 12 avqustda artilleriya atəşinin mühafizəsi altında Vorskla çayının sol sahilinə keçdi. Belə geniş çöllükdə onun silah-sursatları öz əvvəlki təsirlərini itirdilər, amma buna baxmayaraq, litvalıların süvari dəstələri Edigeyin qoşunlarını sıxışdırmağa başladı. Edigey isə bu böyük düşmən ordusunun qarşısına kiçik dəstə ilə çıxdı və demək olar ki, döyüşün əvvəlində yavaş-yavaş geri çəkildi. Əvvəldə də qeyd etdiyimiz kimi, tarixin bir çox saxtalaşdırılmış səhifələri kimi bu döyüş haqqında da ətraflı məlumat yoxdur, yəni döyüşün gətirdiyi coğrafi ərazinin və baş vermiş hadisələrin dəqiq təsviri yoxdur. Bu döyüş haqqında yalnız o məlumdur ki, Edigeyin qoşunları geri çəkildiyi ərəfdə “Teymur Qutlu öz qoşunları ilə Vitovtun ordusunun arxasına keçib ciddi təşviş yaratdı. Ordu pərənpərən oldu. Tatarlar da onları qovur, qılıncdan keçirirdilər”².

O dövr üçün Avropanın ən son döyüş texnikası ilə təchiz olunan Vitovtun ordusu heç bir hərbi texnikası olmayan, lakin güclü hərbi hazırlığı, döyüşçülərin şəxsi döyüş əzmi, yaxşı sərkərdəsi olan bir qoşunun qarşısında dura bilmədi. Vitovtun ordusu məhv oldu. Knyaz özü isə döyüşdə ağır yaralansa da, qaçmağı bacardı. Toxtamış isə Sibir tatarlarını yardıma gətirmək məqsədi ilə Sibirə getmiş və döyüşün ən həlledici məqamında geri dönməmişdir.

Edigey bu döyüşdə Litva knyazı Vitovtun və Toxtamış xanın birləşmiş ordusunu məğlub etdi. Təəccüblü də olsa, qeyd edək ki, bu qanlı döyüşün nəticəsində nə Vitovt, nə də Toxtamış xan Teymur Qutlu qədər zərər görməmişdi. Döyüşdən bir müddət sonra o, tarixçilərin də dumanlı şəkildə məlumat verdikləri bir hadisə ilə tarix səhnəsindən yoxa çıxdığını deyə bilərik. Ölümü ilə bağlı yayılan şayiələr arasında olan variantlardan biri də onun 1399-1400-cü

¹ Ətraflı məlumat üçün bax: О битве на Ворскле (1399) в контексте нумизматики Полтавщины.

² Ətraflı məlumat üçün bax: Величайшая в мире битва... о которой забыли все.

illərdə hakimiyyəti ələ keçirmək məqsədi ilə Edigey tərəfindən öldürülməsidir. Bu hadisədən sonra Edigey “Qızıl Ordaya başçılıq etməyə başladı. Keçmiş Cuçi uluslarının hamısını öz hakimiyyəti altında birləşdirdi” (Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası, V c., 1981: 102).

Teymur Qutlunun ölümündən sonra hakimiyyətə qardaşı Şadibəy (hakimiyyət illəri 1400-1410) gəldi. O dövrdə artıq siyasi arenada Edigey kifayət qədər güclü idi. Onu hakimiyyətə, baxmayaraq ki, Edigey gətirmişdi, Şadibəy 1405-ci ildə yenidən güclənən Vitovt və Toxtamışla birləşib Edigeyə qarşı çıxdı. Edigey də Şadibəyi öldürdü.

Qeyd edək ki, Edigey Vorskı döyüşündəki məğlubiyyətindən sonra da Toxtamış xanı addım-addım izləmişdir. “İki düşmən (Edigey və Toxtamış – Q.Ş.) on beş dəfə vuruşmuş, on altıncı döyüşdə isə Edigey tam qələbə əldə edərək Toxtamış xanı öldürmüşdür” (Yakubovski, 2000: 190). Bu fakt tarixçilər tərəfindən təkzib edilsə də, “Edigey” dastanının başqırd variantında da göstərilmişdir¹. Bundan sonra Toxtamışın oğulları Litva knyazı Vitovtun tərəfinə keçmiş və 20 ilə yaxın bir müddətdə Qızıl Ordadakı hakimiyyəti ələ keçirmək üçün mübarizə aparmışlar.

Məşhur polyak tarixçisi P.Boravski iddia edir ki, Vorskı çayının sahilində baş vermiş döyüş XIV əsrin ən böyük hadisəsi idi, amma nədənsə, bu irimiqyaslı hadisə haqqında məlumat çox azdır. Əvvəla ona görə ki, bütün şahidlər faktiki olaraq bu qanlı döyüşdə (İpatiyev salnaməsinin iddiasına əsasən) həlak olmuşlar. İkincisi isə bu, litvalılar kimi o dövrün rus feodal şahzadələri üçün də tam məğlubiyyət idi. Belə şeylər haqqında yazmağı sevməz, unutmağa çalışdılar (Абдулаева, 12/03/2008). Görünür, keçmiş Sovet məkanında bu dastanın öyrənilməməsinin, hətta qadağan edilməsinin bir səbəbi də elə məhz Vorskı döyüşündə rusların və litvalıların utandırıcı məğlubiyyətidir ki, onlar bu tarixin öyrənilməsinə, tədqiqata cəlb edilməsinə istəmirlər. Hətta elə sovet tədqiqatçıları vardır ki, dastanı tədqiqata cəlb etmələrinə baxmayaraq, bu döyüşün adını belə çəkməyiblər.

Vorskı döyüşü haqqında ətraflı məlumat verməkdə məqsədimiz dastanın əsas süjet xəttinin bu döyüşdən alındığını iddia etmək deyil. Dastan bir şəxsin (bu məqamda konkret Edigeyin) həyatından bəhs edə bilər, amma qəhrəmanın ömrü boyu vuruşduğu onlarla döyüşün içərisində yalnız birinə həsr edilə bilməz, çünki “dastan, hər şeydən əvvəl, bir ədəbi əsərdir və həyatdan götürülmüş hadisələri həqiqət pərdəsinə bürüyərək təqdim edir” (Çobanoğlu, 2007: 22). Yəni dastan tarixi həqiqətlərin üzə çıxarılması üçün salnamə və ya tarixi əsər deyil, o,

¹ Dastanın başqırd variantında (s.178) göstərilir:

“Toxtamış kimi düşməni
Özünə baş əydirmiş,
Toxtamışı əzmiş,
Sümüyünü, ətini yığdırıb,
Quzğunlara yem etmiş,
İdukey (Edigey – Q.Ş.) dönüb getmişdir”.

sadəcə, xalqın şifahi şəkildə ağızdan-ağıza ötürərək müəyyən bir dövrdə yaşayan qəhrəmanı haqqında yarıuydurulmuş bir hekayədir. Əslində tarixi bir hadisənin dastana çevrilməsi üçün də o hadisənin nəsildən-nəsilə, ağızdan-ağıza ötürülməsi çox vacibdir. Bu zaman da dastan və ya tarixi hadisə əsrlərlə əlavələrə və təhriflərə məruz qalır. Bəzən zamanla dastanın təşəkkülündə rol oynayan kiçik bir hadisə dastanın içərisində arxaikləşir və ya arxaik epizoda çevrilir. M.F.Köprülü bir ədəbi mətnin tarixi sənəd kimi necə istifadə olunmasının yollarını göstərərək yazır ki, “tarixi sadəcə xronologiya və bioqrafiya şəklində görmək əsassız və köhnə fikirdir. Ədəbi əsərlər bəzən öz mənbələrini inkar edir, lakin bundan istifadə edərkən sağlam ədəbi mədəniyyət, tənqidi yanaşma bacarığının olması da vacibdir” (Köprülü, VII c., 1943: 379-486). V.M.Jirmunski isə öz növbəsində, qəhrəmanlıq dastanları haqqında danışarkən deyir ki, “dastan, xalqın qəhrəmanlığı ideallaşdırması baxımından canlı keçmişdir. Buradan da onun elmi-tarixi dəyəri və eyni zamanda ictimai, mədəni-tərbiyəvi əhəmiyyəti irəli gəlir” (Жирмунский, 1962: 195). Dastanda göstərilən bəzi şəxs və coğrafi adlar tarixlə səsləşsə də, bəzən xalqın müqəddəsləşdirdiyi baş qəhrəman tarixinin mifoloji təbəqəsinə qədər enir. Məsələn, “Edigey” dastanında Edigeyin və Qara Tiyin Alpin bir ilahədən doğulmaları, “Koroğlu” dastanında Qıratın qanadları və s. onlarla belə misal gətirmək olar.

Edigeyin şəxsiyyəti, keçdiyi həyat yolu, ümumiyyətlə, yaşadığı dövrün ictimai-siyasi hadisələri onlarla dastanın, əfsanənin, rəvayətin yaranmasına səbəb olmuşdur. Edigey yalnız xalqın əfsanələşdirdiyi, müqəddəsləşdirdiyi qəhrəman deyil, elə xalqın içərisindən çıxmış, adi, sadə insandan hökmdara qədər yüksəlməyi bacaran bir tarixi şəxsiyyət və dastan qəhrəmanıdır.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Sovet Ensiklopediyası (baş redaktor: C.Quliyev). V cild, Bakı, Azərbaycan Sovet Ensiklopediyasının Baş Redaksiyası, 1981
2. Çobanoğlu Ö. Türk Dünyası Epik Destan Geleneği, Akçağ Yayınları, Ankara, 2007
3. Köprülü M.F. Anadolu Selçuklu Tarihinin Yerli Kaynakları, Belleten, C. VII, 1943, s. 379-486
4. Podhorodecki L. Kulikowe Pole, 1380, Warszawa, 2008
5. Yakubovski A. Altın Orda ve Çöküşü (çev: H.Eren), TTK Yayınları, Ankara, 2000
6. Абдулаева Г. Битва на реке Ворскле. Alem-i Medeniyye. Qırın halqının medeniyyət hazinesi. 12/03/2008
7. Бартольд В.В. Отец Едигея. Известия Таврического общества истории, археологии, этнографии 58, Симферополь, 1927
8. Греков Б.Д., Якубовский А.Ю. Золотая Орда и её падение. М. - Л., 1950
9. Жирмунский В.М. Народный героический эпос. М.-Л., 1962
10. Измайлов И. Битва На Ворскле 1399. Звездный час эмира Иедегея. Журнал Цейхгауз, Берлин, 03.1994

11. Ипатьевский летопись. Полное собрание Русских летописей (ПСРЛ), в 43 томах. Том 2, Санкт-Петербург, в типографии Едуарда Праца, 1845
12. Летописный сборник именуемый Патриаршею или Никоновскою летописью. Полное собрание Русских летописей (ПСРЛ), в 43 томах, т.10, Санкт-Петербург, в типографии Министерство Внутренних Дель, 1885
13. Потанин Г.Н. Сага о Соломоне. Т. IV, Москва, 1966
14. Тизенгаузен В.Г. Сборник материалов, относящихся к истории Золотой Орды. Т. I. Извлечения из сочинений арабских. СПб., 1884, стр.473-474
15. Трепалов В.В. История Ногайской Орды. РАН, Москва, 2002
16. <http://oko-planet.su/history/historydiscussions/107106-o-bitve-na-vorskle-1399-v-kontekste-numizmatiki-poltavschiny.html>
17. О битве на Ворскле (1399) в контексте нумизматики Полтавщины. <http://oko-planet.su/history/historydiscussions/107106-o-bitve-na-vorskle-1399-v-kontekste-numizmatiki-poltavschiny.html>
18. Величайшая в мире битва... о которой забыли все. <http://www.vokrugsveta.com/S4/proshloe/mech.htm>

